

Edvardas Gudavičius: žmogus – istorijos meistras – akmuo

Alfredas Bumblauskas

1. Pradžia

Jaunystėje įsivaizdavau, kad kažkur, turbūt Vilniuje, turi būti išminčių klubas, kuris žino pasaulio tiesą, teisę ir gyvenimo prasmę. Taip mano mokykloje, kurioje buvo sustiprintas literatūros mokymas, – Telšių Žemaitės vidurinėje mokykloje – atsirado poezijos skaitymas ir supratimas, kad įdomiausi poetai yra Vytautas Bložė, Tomas Venclova ir Sigitas Geda. Kartu žinojau, kad įdomiausias dailininkas, kurio originalo nebuvau matęs nė vieno (o tik publikaciją „Kultūros baruose“), yra Petras Repšys. Vėliau su kai kuriais tapau gerai pažįstamas,

*Prof. Edvardas Gudavičius, 1999.
Jono Staselio nuotrauka*

o su Petru Repšiu – net bičiulis. O dar vėliau sužinojau, kad Vytautas Bložė ir „kiečiausias“ Lietuvos režisierius Vytautas Žalakevičius yra Gudavičiaus bendraklasiai iš gimnazijos.

Ir štai 1974 m. gegužę, prieš pat baigiant vidurinę, mano pati gerbiamiausia lotynų kalbos mokytoja Stanislava Kochanauskaitė (jos prisiminimai ką tik išleisti, ją sulaukus 100 metų tuoj sveikinsime) ištiesė man „Literatūros ir meno“ viso puslapio iškarpa. Joje buvo tekstas apie Edvardą Gudavičių. Teksto autorius – Vytautas Girdzijauskas¹, vėliau sakęs, kad tai buvo turbūt pirmasis tekstas apie Jį. Tekste buvo sakoma daug kas, kas paveikė jau tuo metu ir tebejaudina šiandien, tarsi istorija, kaip Pelenė virsta Princese.

Girdzijauskas rašė, kad jau inžinieriaus kursinis apie Mykolą Lietuvį stebina, o jo vadovas Stanislovas Lazutka ešą fiksavo: diplominis – kaip daktaro darbas (nors, įsiterp-

¹ Vytautas Girdzijauskas, „Vienas ir... dar vienas“, in: *Literatūra ir menas*, 1974-05-01, Nr. 18 (1431).

kime, tuo metu tokios sąvokos dar nebuvo – daktarais tuo metu buvo laikomi tik habilituoti); disertaciją parašė per trejus metus („labai gerą disertaciją, ko nesugeba padaryti nė vienas mūsų aspirantų stacionare“); preciziška mąstysena, primenanti matematiką, kalbų mokėjimas, profesionalus filologinis pasirengimas, sugebėjimas atskirti, kas falsifikuota, nepaprastas darbštumas, mokslininko intuicija, reiklumas sau „daro jį lygų žymiausiems mūsų istorikams“. Jau tada Lazutka priduria: „Tariant poeto žodžiais, šis žmogus dar suskambės. Labai norėčiau, kad tai įvyktų kuo greičiausiai.“ O pats Girdzijauskas savo tekstą baigia: „Anksčiau gal ir maniau parašyti nedidelį darbelį apie žmogų – keistuolį. Bet čia juk joks keistumas! Didelė laimė ir didelė pareiga. Ne ant kiekvienų pečių jos uždedamos. O jeigu jau prisiėmei, tai privalai sąžiningai nešti iki pat galo. Jau todėl, kad turėjai laimės pajusti, suprasti ir ramiai išstarti – kitaip aš negaliu.“

Taip visas tolesnis mano gyvenimas tapo Edvardo Gudavičiaus tyrimu, bandant suvokti, kaip ir kodėl jis yra kitoks negu visa Lietuvos istoriografija. Net tapsmą Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanu (tai laikiau šiaip egzistencine klaida) išnaudojau tam, kad organizuočiau Gudavičiaus „privalomus skaitymus“ ir paskaitas magistrantams jo namuose Viršuliškėse (Profesorius tuo metu prastai vaikščiojo). O tada visais būdais palaikiau Aurimo Švedo ketinimus parengti pokalbius su Edvardu Gudavičiumi (o vėliau – ir su Petru Repšiu).

2. Bet pirmiausia – apie Gudavičiaus charakterį

Jau 1974 m. Girdzijauskas užrašė kolegų (ir draugų, ir priešininkų) fiksuotas Gudavičiaus charakterio savybes: jei jis įsikala ką į galvą, tai su kuolu neišmuši; jo charakteris – nesugyvenamas (tvirtino jo priešininkai); principus išlaiko net tada, kai nėra jokio būtino reikalo; 17.00 – riba tarp inžinerijos ir istorijos, bet koks jis inžinierius, jis – istorikas. Tačiau istorikų pasaulyje buvo sakoma atvirkščiai: koks jis istorikas – jis inžinierius. Tai vėl fiksuota jau tais pačiais 1974 m. Lazutka sakęs: inžinieriaus diplomą kenkia Gudavičiui, nes daugelis „tikrų“ istorikų į tokį įsibrovėlį žiūri su nepasitikėjimu. Vėliau tą galima buvo išgirsti ne kartą įvairiausiomis progomis.

O tada reikia atsiminti Gudavičiaus neišpasakytą nuolankumą ir „pigmejo jauseną“ prieš to meto valdžiažmogių, padariusius jam kažką gero, prieš nelabai žinomus istorikus (atseit žinančius daugiau negu jis, matyt, suniekinusius Gudavičių savo erudicija ir priekabumu) ir net kažkokį kraštotyriminką (kuris buvo kažką pirmas sugalvojęs, bet tik tiek tepasakęs ir neužrašęs). Čia tik pridurkime, kad Gudavičius, mokydamasis senosios vokiečių kalbos, išmoko Nybelungų giesmę mintinai. Ir kaipgi užmiršti jo užsispyrimą ir net kietakaktiškumą. Neužmiršiu jo piktų akių, kai su velionio žmona p. Regina bandėme įtikinti jį sutikti darytis normalią operaciją vietoj keičiausių kelias valandas trunkančių masažų.

Gudavičius nepriimdavo pastabos, kad nereikia kautis dėl smulkių tekstų su „uodais“ ir „sparvomis“, lakstančiomis ir kandžiojančiomis. Neįtikinai – Profesorius toliau rašydavo tekstus, kol puldavo į depresiją ir sudarydavo proskripcijų sąrašus. O tie gal trynė rankas, aimanavo dėl tolerancijos stokos ir net lankėsi gedulo Mišiose...

Gal tai būtų tik charakterio prieštaravimai, bet jie reiškėsi ir idėjinio lygmeniu. Gudavičius kažkaip mokėjo derinti „kaunietišką“ patriotizmą su pasauliniu universalizmu. Mokėjo derinti

užsispyrusią Karlo Marxo šalininko laikyseną (nors puikiai žinojo, kad, žlugus marksistinei-lenininei ideologijai, jo vadovas su savo pažiūromis atsидūrė ant idėjinio priekalo) su nedeklaruojamu, tačiau ne mažiau užsispyrusiu antisovietizmu ir antikomunizmu. Pavyzdys: kai kūrėme vieną iš „Būtovės slėpinių“ laidų, skirtą Vytautui Žalakevičiui ir Almantui Grikevičiui, buvau ištiktas šoko, kad Gudavičius nebuvo matęs savo klasės draugo „Žalos“ filmų. Į tai jis atsakė labai paprastai: pamatęs pirmąjį Žalakevičiaus filmą „Adomas nori būti žmogumi“, kur nepriklausomos Lietuvos vaizdinys yra „sukištas į baidoką“, daugiau „Žalos“ kūrybos nežiūrėjo, o aš gi norėjau diskutuoti ne tik apie „Niekas nenorėjo mirti“, bet ir apie garsiąją keistai pro sovietų cenzūrą praspūdusią „Jausmų“ sceną „Pif-paf“, kur svarstoma, kiek verta partizaninei kovai lieti kraujo. Jis mokėjo derinti užsispyrusią laikyseną, kad yra tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorikas (ir šiukštu neperžengti į vėlesnius laikus negu Liublino unija), su teiginiu, kad niekada nemainytų vieno Lietuvos Respubliką apgynusio savanorio į visus didžiuosius kunigaikščius.

Tokie iš pažiūros prieštaravimai reišėsi ir siaurai moksliniu lygiu. Jis galėjo parašyti giliausios ir siauriausios erudicijos reikalaujančius tekstus apie kurią nors tekstologinę Lietuvos Statuto ar kokio pagalbinio istorijos mokslo ar šaltiniotyros problemą, o tada bandyti tekstą prastumti į kokius nors iškilmingus proginius istorijos renginius. Pamenu, kai rengiau pirmuosius „Zenono Ivinskio skaitymus“, jų neįsivaizdavau be Gudavičiaus. Paskambinau ir paprašiau pranešimo temos. Jis pasisiūlė pakalbėti apie Lietuvos Statuto kažkurių nuorašų skirtybes. Pasiunčiau jį velniop – tuo metu mes jau mokėjome taip bendrauti. Gudavičius susipurtė ir pasiūlė „Pastumtos kortų kaladės“ dėsni, tapusį vienu iš pamatinių dėmenų jo koncepcijai suprasti.

Paskutiniuose tekstuose jis lygina Tolimuosius Rytus ir Laukinius Vakarus, kalba apie „Banko kaip Dievo“ koncepciją, žmonijos ištakas ir civilizacinę graikų išimtį, o 90-mečio kalboje 2019 m. rudenį Vilniaus universiteto Istorijos fakultete cituoja vokiečių romantikus ir kalba apie breksitą, lygina Benjaminą Disraelį ir Borisą Johnsoną. Štai tau ir šaltiniotyros subtilybių tyrinėtojas.

3. Nuo Mokytojos prie Inžinieriaus: ankstyvosios biografijos apmatai

Paties Gudavičiaus suminėti faktai (2006): gimė 1929 m. rugsėjo 6 d. Kaune. Tėvas – Stasys Gudavičius, inžinierius mechanikas. Mama – Nadežda Gudavičienė, namų šeimininkė. 1948 m. baigė Kauno I vidurinę mokyklą. 1948–1953 m. mokėsi Kauno politechnikos institute (iki 1951 01 01 – Kauno universitetas). Baigęs jį, įgijo inžinieriaus mechaniko specialybę. 1952–1963 m. dirbo įvairiose gamyklose (pirmoji – Kauno turbinų gamykla „Pergalė“, pamainos meistrų; paskutinė – Vilniaus skaičiavimo mašinų gamykla, cecho viršininku). Vedė 1954 m. Žmona – Regina Gudavičienė (Aleksandravičiūtė), inžinierė miškininkė. 1958 m. persikėlė gyventi į Vilnių. 1963–1971 m. dirbo Vilniaus skaičiavimo mašinų specialaus konstravimo biure sektoriaus vedėju, 1971–1974 m. Vilniaus žolės miltų agregatų specialaus konstravimo biure skyriaus vedėju.

Pridurkime kelis akcentus, kuriuos Gudavičius yra gražiai išskleidęs pokalbiuose su Aurimu Švedu. Visų pirma apie mokytojus: „Čia būtina paminėti pradžios mokyklos mokytoją Eleną Vanagaitę, kurios įtaka buvo iš tiesų didžiulė. Beje, mano klasė buvo pirmoji,

Prof. Edvardas Gudavičius ir prof. Alfredas Bumblauskas, 1999. Jono Staselio nuotrauka

kurią jį gavo auklėti. Pamenu, kad tiek mano, tiek ir draugų nuomonė apie Vanagaitę buvo vienareikšmiška: mums atrodė, kad ji viską žinojo! Įdomu tai, jog ne aš vienas savo pirmąją mokytoją laikau didžiulę įtaką man padariusiu žmogumi. Buvę pradinės mokyklos bendraklasiai įvairių pokalbių metu yra ne kartą pripažinę, jog Vanagaitės įtaka mūsų, kaip asmenybių, formavimuisi buvo didžiulė.² Apie Eleną Vanagaitę jis yra pasakojęs ir man. Gudavičius, taip kritiškai vertinęs Didįjį lietuvių naratyvą ir kunigaikščių Lietuvą, iš Vanagaitės būtent per kunigaikščius, prisipažino, mokėsis patriotizmo. Tačiau kartu neketęs istorijos. Kodėl? Atsako: „Taigi, faktai, faktai, faktai ir dar datos! Todėl istorija man buvo baubas.“³

Kaip šiuolaikiškai skamba! Nors šiandien vadovėlių – daugiau negu reikia, sovietų okupantų nėra, problemos tos pačios.

Istoriją Gudavičius pamėgo tik vėliau – vienur sakosi būdamas 13–14 metų, kitur – kad šiek tiek vėliau, būdamas ketvirtoje gimnazijos klasėje, taigi penkiolikmetis, 1944 m. ar net 1945 m. Bet juk tai jau antrosios sovietinės okupacijos pradžia! Kaip paaiškinti šią atsiradusią Gudavičiaus meilę istorijai? Tai lėmęs literatūros mokytojas lituanistas Alfonsas Šimėnas. Gudavičius sako: „Šiuo atveju svarbiau tas humanitarinis akiratis, kuriame Šimėnas pats funkcionavo, kurį jis sugebėjo mums perteikti, dėstydamas lietuvių arba visuotinę literatūrą. Kaip mes priimdavome jo teikiamą informaciją? Pirmaisiais sovietiniais metais dar nebuvo spėta suvaržyti mokyklinių programų, suniokoti kad ir visuotinės literatūros kurso, kurio mes

² *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakininės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas, Vilnius: Aidai, 2008, p. 53.*

³ Ten pat, p. 54.

klausėmės. Be to, tai buvo seni dalykai, kurie partijai ne itin rūpėjo. Taigi mes susipažinome su „Iliada“ ir „Odiseja“, „Rolando giesme“, „Nibelungų giesme“⁴.

Čia įkišime savo trigrašį. Profesorius dalyvavo laidoje „Vakaro autografas“, skirtoje šių eilučių autoriui. Joje dalyvavo mano draugai ir autoritetai. Aš į ją pakviečiau, šalia pradžioje minėtos lotynų kalbos mokytojos Stanislavos Kochanauskaitės, milžinišką įspūdį ir įtaką man padariusią literatūros mokytoją Janiną Pikiotienę, jau 1972 m. erdviai dėščiusią mums XIX–XX a. literatūros ir dailės istoriją. Juk rašydavome rašinius apie impresionistus, Nobelio literatūros premija apdovanoto Alberto Camus „Marą“, Jeano-Paulio Sartre'o „Žodžius“, vėliau Nobelio literatūros premiją gavusio Williama Goldingo „Musių valdovą“. Tada dar persimetėme su Gudavičiumi keliais žodžiais apie literatūros mokytojų įtaką – ne tiek apie istorijos, kiek apie literatūros! O dar paaiškėjo, kad buvo bendras emocinis santykis ir su matematika. Taigi dar viena Gudavičiaus mokytoja – matematikos arba įrodymų logikos – Jadvyga Banaitienė, nors dėstė tik vienus metus penktoje gimnazijos klasėje: „Per šiuos metus radikaliai pakeitė mano mąstymą padėdama pagrindus tam, ką aš galiu pavadinti „logika praktikoje.“ O paskui jis tęsia: „Ši mokytoja išmokė mane mąstyti nuosekliai. Banaitienė gebėjo lengvai ir vaizdžiai perteikti mums įrodymo proceso vidinę struktūrą. Tas sugebėjimas keldavo tiesiog pasigėrėjimą ir kartu skatino mūsų norą išmokti analogiškai galvoti, kurti tokias pat grakščias argumentavimo sekas. Šios matematikės pamokos mane tiek sužavėjo, jog parėjęs namo aš ilgokai sėdėdavau prie savųjų pamokos užrašų ir mąstydavau, kokių būdu ji sugeba vieną ar kitą dalyką įrodyti. Ir jeigu jinai mums būtų dėščiusi matematiką toliau – čia jau prasideda „kas būtų, jeigu būtų“, – galbūt aš būčiau nuėjęs jos pėdomis, o ne užsibrėžęs sau tikslą tapti istoriku. Taip sakau, nes iš tiesų laikau ją savo mokytoja ir tuo pačiu pripažįstu, jog esu jos „kūriny““. Tarp kitko, kuomet aš jai visai neseniai apie tai papasakojau, ji labai nustebo. Tačiau stebėtis šiuo atveju nereikėtų. Juk kada kalbame apie metodiką, negalima apsiriboti vien tik savąja specialybe. Reikia kalbėti apie metodinį mąstymą. Ir šiuo atveju tiek istorija, tiek matematika, būdamos visiškai skirtingi mokslai, tuo pačiu yra labai giminingi tarpusavyje vienu požiūriu – įrodymu. Abiejų mokslų atstovai turi pagrįsti savo nuomonę įrodymais. Žingsnis po žingsnio. Argumentavimo procesas turi būti nuoseklus. Jeigu jis kažkur nutrūksta – įrodymas yra pažeistas.“⁵

Taip susijungė du pradai: humanitarikos ir logikos, o tai savo ruožtu paaiškins ir visą tolesnę Gudavičiaus lemtį.

Taigi 1948 m. jis baigė Kauno „Aušros“ berniukų gimnaziją – 30-oji laida su režisieriumi Vytautu Žalakevičiumi ir poetu Vytautu Blože. O toliau prasideda jo „inžinerinė“ istorija – Kauno politechnikos institutas ir įvairios gamyklos. Čia nedrįstame ilgiau sustoti⁶, nors yra įdomių atsiminimų, parašytų jo bendradarbių⁷. Mums svarbiau kas kita. 1971 m.

⁴ Ten pat, p. 55.

⁵ Ten pat, p. 56.

⁶ Apie inžinieriaus laiką žr.: *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakytinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 93–98, 115–122, 152–158.

⁷ Pavyzdžiui: Danutė Deksnienė, Gediminas Bučiūnas, „Trumpi prisiminimai apie profesorių Gudavičių – inžinierių“, in: *delfi.lt*, 2020-01-31, [prieiga internetu], in: <<https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/danute-deksniene-gediminas-buciuнас-trumpi-prisiminimai-apie-profesoriu-gudaviciu-inzinieriu.d?id=83411089>>.

inžinierius Gudavičius gynė kandidato disertaciją „Lietuvos valstiečių įbaudžiavinimo procesas ir jo atspindys Pirmajame Lietuvos Statute“. Istoriko požiūriu, disertacijos tema neskamba kaip nors šokiruojančiai. Bet šokiruojančiai skambėjo disertacijos gynimo metu pristatoma Gudavičiaus darbovietė: „SSRS traktorių ir žemės ūkio mašinų gamybos ministerijos vitaminizuotų pašarų, žolės ir šiaudų perdirbimo mašinų vyriausiasis specialusis konstravimo biuras“. Kaip iki to prieita?

Pats Gudavičius yra sakęs: apie istorijos studijas 1948 m. net nenorėjau galvoti. Vėliau jo autoritetas Rimantas Jاسas tarstels: ištisą dešimtmetį po karo nebuvo parašyta nė vieno padoresnio teksto iš Lietuvos istorijos. Bet atėjo šioks toks „chruščiovinis atšilimas“. Gudavičius taip pat paminėdavo kelių knygų pasirodymą. Bet labiausiai akcentavo ne Juozo Jurginio „Baudžios įsigalėjimą Lietuvoje“ (1962), kurią vėliau vertins labai aukštai ir iš tos temos net pats parašys pirmąją minėtą disertaciją, ne Jurginio „Lietuvos meno istorijos bruožus“ (1960) ir net ne Vladimiro Pašutos Maskvoje 1959 m. išleistą „Lietuvos valstybės susidarymą“ (tik vėliau pasakys, kad galbūt ši knyga Lietuvai atvėrė kelius į savo senąją istoriją). Jis visada akcentuodavo (nemanytume, kad pačią iškiliausią) kitą Jurginio knygą – „Renesansas ir humanizmas Lietuvoje“, pasirodžiusią 1965 m. Jis iš šios knygos sprendė, kad kažkas atsitiko su sovietine tikrove. Gal jos pasirodymo metai paaiškina tolesnę įvykių eigą – tais pačiais metais Gudavičius įstojo į Vilniaus universiteto neakivaizdines istorijos studijas.

Prasidėjo nauja Gudavičiaus biografijos epocha, kurią pavadintume...

4. Nuo Inžinieriaus prie Laikrodininko

Svarstydami paskutinės Gudavičiaus straipsnių rinktinės pavadinimą, priėmėme Aurimo Švedo ir leidyklos „Aukso žuvis“ pasiūlymą pavadinti ją „Istorijos inžinierius“. Tokiu pavadinimu knyga ir išėjo⁸. Vis dėlto su šypsena kai kas (Tomas Vaiseta) šį pavadinimą vėliau kritikavo, kad „inžinieriaus“ sąvoka yra šiek tiek diskredituota sovietizmo su vadinamąja „sielių inžinerija“. Mes, bandydami apginti inžinieriaus sąvoką, kuri yra garbinga ir rimta, pasiūlėme sprendimą, kad inžinierius gali būti ne tik „sielių“, bet ir laikrodžių. O šie iki šiol stebina inžinerine gudrybe – mažų, vidutinių ir didelių krumpliaračių dėmė sudaro laiko matavimo esmę. Taip per knygos pristatymą pavadinau Gudavičių inžinieriumi laikrodininku.

Ir iš tikrųjų Profesorius pradėjo nuo mažų ratukų konstravimo. Pirmiausia tai buvo Pirmojo Lietuvos Statuto akademinės publikacijos⁹. Jis tapo svarbiausiu (šalia Irenos Valikonytės) Stanislovo Lazutkos talkininku. Ši tema tapo viso Gudavičiaus gyvenimo leitmotyvu, ir net prieš mirtį jis kartojo, kad tebedirba prie kai kurių Pirmojo Statuto lotyniškųjų nuorašų tekstų komentaro. Būtent už šią temą 1995 m. kartu su Lazutka tapo Lietuvos nacionalinės mokslo premijos laureatais. Tuo metu ne vienas manęs klausė, argi galima teikti nacionalinę premiją, kai darbo vadovas yra tokios prieštaringos biografijos.

⁸ Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius: Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvis, 2019.

⁹ Pirmasis Lietuvos Statutas (su S. Lazutka, 1 t. 1 d., 1983, 2 d., 1985); Pirmasis Lietuvos Statutas (su kitais, 2 t. 1 d., 1994); Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.) (su kitais, 2001); Pirmasis Lietuvos Statutas (su kitais, 2014).

Atsakydavau klausimu: o jūs už mokslą teikiate ar už politiką? Nors ir supratau tokio atsakymo kontroversiškumą. Tačiau buvo ir kitas šio Gudavičiaus vertinimo leitmotyvo kampas. Ypač jis išryškėjo, kai Gudavičius perėjo tirti ankstyvosios Lietuvos valstybės ir Kryžiaus karų Pabaltijyje temas. Savo ausimis girdėjau: ko Gudavičius lenda ne į savo daržą, lai tupi prie savo Statutų. Jau tada aiškėjo nuosekli Gudavičiaus romantinės istoriografijos kritika, kuri buvo nepriimtina kuliariniams smetoninio naratyvo išpažinėjams.

1977 m. jis žengė pirmą žingsnelį į šoną nuo Statutų problematikos – publikavo nedidelį straipsnį apie Krėvos sutartį¹⁰. Tuo metu jis jau buvo pradėjęs dėstyti fakultete ir dėstė mums, ketvirtakursiams, SSRS istorijos šaltinių kursą. Pamenu: 1978 m. pavasaris, Gudavičius vienoje iš Centrinų rūmų auditorijų su puikiais langais į Šv. Jonų gatvę (tuo metu Balio Sruogos) skaito paskaitą apie Krėvos sutartį. Žadą atima jo tezė: Krėvos sutarties ir Jogailos primesta Lietuvai vasalinio santykio su Lenkija koncepcija nėra unikali Europos istorijoje. Joje nėra buvę valstybės, kuri kuriuo nors metu nebūtų buvusi popiežiaus arba imperatoriaus vasalė. Atrodo, Egidijus Aleksandravičius pirmas suplojo delnais, visi plojome atsistoję. Tokių ovacijų sovietmečio studijose nebuvo girdėję, dažniau būdavo klausimų – „negi būna įdomių paskaitų?“

1978 m. Gudavičius buvo pakviestas į Studentų mokslinės draugijos Lietuvos istorijos būrelį, ir pradėjo kalbėti apie dramatišką Lietuvos atsilikimą. Būrelio mokslinis vadovas tai įvertino kaip Lietuvos istorijos „juodinimą“, o Gudavičius sakė: skaičiuojame mūro pilis – Vokiečių ordino ir Lietuvos. Oponentas bejėgiškai klausė: „Ar ant pirštų?“ Gudavičius atsakė: „Taip, ant pirštų.“ Praėjo 40 metų, tik dabar suskaičiuosime – 245. Vokiečių ordino abiejų šakų pilys prieš 16 LDK pilių, o juk minėtas oponentas ir burbėjo dėl minėto Gudavičiaus lindimo ne į savo daržą.

Taip Gudavičius pradėjo kurti savo antrą, gerokai didesnę laikrodžio ratuką ir 1989 m. pateikė habilitacijai išpūdingos apimties – 1 160 mašinos rašyto puslapių darbą (pagrindinis tekstas – 342 mašinos rašyto p., nuorodų – p. 343–855, priedų – p. 856–931, literatūros sąrašas ir žemėlapiai – p. 932–1160). Paaiškėjo, kad tokios milžiniškos apimties opusus, kuriais padėtas pagrindas šiuiolaikinėms valstybės genezės sampratomis, nykštukai moka pulti, o uodai kandžiotis, paskaitę, atrodo, tik keletą knygų.

Sovietmečiu kariauti su Vokiečių ordinu jau nuo 1964 m. buvo galima – tuo ir pasinaudojo Gudavičius. Tačiau šalia ugdė kitas linijas¹¹. Svarbiausia turbūt būtų Lietuvos valstybės susikūrimo tema nuo pirmųjų Lietuvos vardo šaltinių iki Lietuvos politinės geografijos ir diarchijos temų¹². Lygiagreti su šia tema, o gal kaip sudedamoji jos dalis

¹⁰ Edvardas Gudavičius, „Krėvos sutarties (1385 m.) tikslai ir jų įgyvendinimo galimybės“, in: *MADA*, 1977, t. 1 (58), p. 67–74.

¹¹ Epochą iki 1989 m. apibendrinio bibliografija: Robertas Girkontas (sud.), *Edvardas Gudavičius: bibliografinė rodyklė, 1970–1989*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1990; „E. Gudavičiaus darbai: [bibliografiniai papildymai]“, in: *Bibliotekų darbas*, 1989, Nr. 7, p. 37.

¹² Edvardas Gudavičius, „1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą“, in: *AMMD. Istorija*, t. 22, 1982, p. 33–46; „Dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko“, in: *MADA*, 1983, t. 2 (83), p. 61–70; „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose“, in: *MADA*, 1983, t. 3 (84), p. 79–88; „Bandytas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas“, in: *MADA*, 1984, t. 3 (88), p. 69–79; „Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko“, in: *AMMD. Istorija*, t. 24, p. 12–28; „Dar kartą dėl Lietuvos valstybės kūrimosi centro ir laiko“, in: *MADA*, 1986, t. 2 (95), p. 53–60.

buvo alodo / feodo tematika¹³. Pastaroji linija sudarė prielaidas Gudavičiui susikurti nebe Lietuvos, o Europos visuomenės, nulemtos romėnų ir barbarų teisės sintezės, sampratą. Tai buvo kelias, kuriuo jo kalba pereidavo net į šnabždesį – Rusijoje nėra feodalizmo. Tai jau buvo tam tikra kuliarinė rezistencija, kertanti į Lenino jautriausią vietą.

Kuliaruose taip pašnibždom kalbėdavo apie dar vieną temą, kylančią iš valstybės genezės reikalų – senojo Lietuvos rašto problemą. Gudavičius sakydavo: aš esu dar radikalesnis pagonybės kritikas nei Jurginis. Kaip žinoma, Jurginis buvo kritikuojamas net „Komunisto“ tribūnoje¹⁴ už savo pagonybės sampratą¹⁵. Nuosekliai tęsdamas savo antipagoniškos laikysenos pagrindimą, Gudavičius dar 1978 m. prieš paskaitas nešiodavosi kažkokį vadovėlį ir mokėsi skaityti runas. Kraipydavom galvą – kam to reikia? O juk tais pačiais metais paskelbė straipsnį apie runas Staniavos akmenyje. Viena iš straipsnio išvadų buvo, kad tai yra skandinaviškos runos, o ne lietuviškos, ir buvo pateikti keli teksto perskaitymo variantai: šalia „Niuhilo kapo“ buvo ir labai poetiškas „Prisiglaus kape“...

Matyt, iš to paties entuziazmo buvo giliai užkabinta gotų tema – straipsnis¹⁶, kurio neskaito šiandieniniai didieji gotistikos „asai“. O visą rašto problemą sudėjo į knygą „Žymenys ir ženklai Lietuvoje“ (1980)¹⁷, kurioje tiesiogiai ir netiesiogiai parodė, kad apie jokią senovės lietuvių raštą kalbėti negalima. Bet, žinia, racionalių argumentų romantikos mėgėjams ir liaudies istorikams nereikia. Nerandate lietuviškų runų, vienas sakė, mes surasime. Bet juk Gudavičiaus koncepcijos esmė buvo kita. Net jeigu, tarkime, per stebuklą paaiškėtų, kad būta ir lietuviškų runų, jomis nebuvo įmanoma sukurti rašto industrijos (todėl Skandinavijoje su krikščionybe nuo runų pereita prie lotyniškos raštijos), kurios poreikio Mindaugo ir Gedimino laikais dar nebuvo (todėl fragmentiškai ir vartota lotynų kalba), ir Lietuva, kaip sako Bizantijos kronikininkas, buvo šalis be rašto. O Vytauto laikais jau to prirėkė, ir prirėkė gausiai, tad lotynų kalbos jau neužteko. Taip Lietuva tapo Bizantijos stačiatikių raštininkų sukurtos rusėniškosios raštijos šalimi. Ar runų mylėtojai gali kaip nors kitaip paaiškinti šį procesą?

Štai apie tai ir šnabždėdavomės su Gudavičiumi, ištisai vaikščiodami nuo universiteto iki Viršuliškių. Nesuprasdavau, kodėl jis gaišta su manimi laiką. Tik vėliau paaiškėjo, kad jis taip mankština savo sąnarius. Taip pat vėliau paaiškėjo, kad ta mankšta nieko negalėjo duoti. Bet tuo metu Gudavičius atrodė kaip monstras, sugebantis su savo organizmu daryti kažkokius neįtikėtinus dalykus. Kaip jis išmoko „Nybelungų giesmę“ mintinai, taip jis bandė čia permušti medicinos autoritetus. Kažkokiu stebuklingu būdu prof. Narūnas Porvaneckas jį tik gerokai vėliau įtikino darytis sąnarių operaciją.

¹³ Edvardas Gudavičius, „Baltų alodo raida“, in: *MADA*, 1979, t. 4 (69), p. 95–103; „Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo“, in: *MADA*, 1980, t. 3 (72), p. 55–62; „Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje“ Lietuvoje“, in: *AMMD. Istorija*, t. 23, 1983, p. 3–12. Ši tematika privedė prie Europos feodalinės koncepcijos: „Europos ikifeodalinė visuomenė: tarybinės istoriografijos duomenys“, in: *MADA*, t. 4 (85), 1983, p. 82–90.

¹⁴ Apie tai esame rašę: Alfredas Bumblauskas, „Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?“, in: *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Specialusis Lietuvos istorijos studijų leidinys*, t. 2, Vilnius, 1999, p. 109.

¹⁵ Juozas Jurginis, *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1976.

¹⁶ Edvardas Gudavičius, „Naujausi duomenys apie gotų santykių su baltais ir slavais prielaidas“, in: *MADA*, 1981, t. 3 (76), p. 103–112.

¹⁷ Edvardas Gudavičius, *Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII–XX a.*, Vilnius: Mokslas, 1980.

1979–1983 m. Gudavičiaus pamokos man: visų pirma atmušė nuo Jono Trinkūno ir kitų romuvietiškos baltofilijos, kurios buvau kupinas 1979–1980 m. (savo pasiteisinimui visą laiką pasiguodžiu, kad tuo metu buvau didžiausias Algirdo Juliaus Greimo 1980 m. Čikagoje išleistos knygos „Apie dievus ir žmones“ kopijuotojas ir knygnešys), įtikino, kad disertaciją turiu rašyti iš lietuviškosios inteligentijos genezės ir sukurpė planelį. Guliau su tuo planeliu po pagalve ir kėliau nesuprasdamas, kaip redukuočiau šią temą į tirtiną problemą. Galutinis rezultatas buvo tai, kad pasirinkau tik vieną kampelį Gudavičiaus nubrėžtoje problematikoje – reformacinius inteligentus. Gudavičius labai persigando: turint galvoje, kaip jis pats buvo spaudžiamas nelįsti į kitų daržą, taip ir mano pasirinkta Reformacijos tema turėjo savo įdirbį ir autoritetus. Vis dėlto pasakiau: bandau.

Bet grįžkime prie pamokų. Taigi, eidami nuo universiteto iki Viršuliškių, apšnekėdavome viską – ir lietuvišką raštą, ir romantizmo santykį su kritine historiografija, ir valstybės genezę, ir Europos regionų skaidymą, galų gale ir Europos genezę, ir net senųjų graikų ar net japonų išimtis. Taip Gudavičiaus pamokų pagrindu ir atsirado mano tekstas „Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje?“ O jau retrospektyviai šią kulinarinę situaciją Aurimas Švedas savo knygoje „*Matricos nelaisvėje*“ gražiai pavadino „tyliai funkcionuojanti paradigma“¹⁸, kur pamatomos ir Lietuvos ir Rusijos tipologinės skirtybės, ir alodo bei europinio feodalizmo problematika.

Tačiau turbūt svarbiausias visų pamokų rezultatas buvo kitas. Viskas, ką žiūrovai matė „Būtovės slėpiniuose“, turėjo priešistorę kelionėse pėsčiomis į Viršuliškes.

5. Nuo Laikrodininko prie Valstybės atminties idėjų kūrėjo

Jau minėta: 1988 m. Gudavičius parašo, o 1989 m. apgina disertaciją. Vargu ar tai sutapimas. Jis buvo aistringas valstybininkas. Jis net be kojų galėjo vykti į pasirinktų politinių jėgų rėmimo akcijas, todėl net sunku patikėti, kad čia yra atsitiktinumas, kad ant jo disertacijos yra 1988-ųjų – Sąjūdžio įkūrimo metų – data, o ją apgynė 1989-aisiais – Baltijos kelio metais.

O tada driokstelėjo 1990 m. kovo 11-oji ir naujausiajai Lietuvai prireikė Gudavičiaus atradimų.

1990 m. spalio 25 d. Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas liepos 6-ąją paskelbė valstybės švente. Nuo tada švenčiama Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) diena. Nežinome, ką buvo skaitę Vytauto Landsbergio aplinkos žmonės. Tikrai netikiu, kad Gudavičiaus disertaciją, kuri savaime yra keturių plytų blokas. Bet jie paskambino ir paklausė: ar tikrai Gudavičius? Gudavičius, atrodo, nedrįso pūstis šiuo atradimu. Ne dūdą, o dūdelę pūčiau aš, paskelbdamas tekstą apie lemtingąsias Lietuvos istorijos datas („Aušrinėje“, „Atgimime“). Bet kuriuo atveju Landsbergio patarėjas Aurelijus Katkevičius 1990 m. vasarą paskambino man (nežinau, ar skambino Gudavičiui) pasitiksinti, ar tikrai liepos 6-oji. Pakartojau, ką žinojau.

Taip liepos 6-oji tapo valstybine švente.

¹⁸ Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985 m.)*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 204–212.

Kažkas panašaus atsitiko ir su Lietuvos tūkstantmečiu.

Minėtą „Aušrinės“ ir „Atgimimo“ straipsnių ciklą būtent ir pradėjau nuo 1009-ųjų. O vėliau šių idėjų pagrindu kūriau Lietuvos tūkstantmečio programą, įteiktą jo Ekscelencijai prezidentui Algirdui Brazauskui jau 1993 m. Bet ir vėl – juk už to stovi Gudavičiaus tekstas, tiesa, ne habilituoto daktaro disertacija, o 1983 m. straipsnis¹⁹, kuriame jis pateikė koncepciją, kad šv. Brunonas Bonifacijus 1009 m. vyko į Lietuvą ir žuvo Lietuvos ir Rusios pakrašty²⁰.

Taigi jau antrasis lemtingas šiuolaikinei Lietuvai reiškinys buvo atrastas ir aprašytas Gudavičiaus. Šv. Brunono misija įgijo solidžiausią jo mokinės Ingos Leonavičiūtės disertacijos ir knygos pavidalą. Ironiškai galima klausti, ar skaitė šiuos tekstus „liaudies istorikai“, aktyviai dalyvaujantys kultūrinėje publicistikoje. Gudavičiui tas nebuvo tiek svarbu – šv. Brunonas Bonifacijus buvo nužudytas, bet misija vis tiek vyko į Lietuvą. Nuo kriminalo Lietuvos vardo atsiradimas nenukenčia. Taigi buvo pagrįsta Lietuvos mileniumo idėja.

Būtent šie Gudavičiaus atradimai labiausiai ir matomi, nes jie geriausiai suprantami visuomenei. Bet ne vien tai. Rimvydas Petrauskas gerai pasakė, kad reikšmingiausias šiuolaikinės Lietuvos 30-mečio istorikas ir yra Edvardas Gudavičius. Būtent naujoji nepriklausoma Lietuva leido atsiskleisti jo talentui fundamentaliomis studijomis „Mindaugas“²¹ ir „Lietuvos istorija“²², taip pat konceptualiais straipsniais, kurie sudėti į du rinkinius²³.

Neseksime visos Gudavičiaus kūrybos nepriklausomoje Lietuvoje – yra bibliografijos²⁴. Nekartosime ir naujos biografijos faktų – juos taip pat galima nesunkiai rasti. Tik apibendrinsime: tarp jų nesimato liaupsių ir regalijų, nesimato nykštukų kritikos ir uodų gėlimo, kas privedavo net prie prokuratūros organizuotų „Būtovės slėpinių“ peržiūrų. Tik pasakysime, kad tai neilgino Gudavičiaus gyvenimo. Bet jo kelio Istorijos Metro link jie neužkirto.

6. Nuo Medievisto prie Istorijos Meistro

Pradėkime nuo to, kad kažkuo daugiau nei istoriku Gudavičių pirmas pavadino Rimvydas Valatka. Jam jis buvo Istorijos Maestro. Pats Gudavičius nuo šito apibūdinimo būtų atšokęs, nes pats tokius žodžius taikė tik menininkams – „Būtovės slėpinių“ režisieriumi Algiiui Galiniui ar Petriui Repšiui. Bet čia gal ne meno ir mokslo santykis. Maestro sąvokoje slypinti elegancija nerūpėjo Gudavičiui. Jis labiau primena ne Donatą Katkų su

¹⁹ Edvardas Gudavičius, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose“, in: *MADA*, 1983, t. 3 (84), p. 79–88.

²⁰ Edvardas Gudavičius, „Šv. Brunono misija“, in: *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 3 (12), p. 115–128.

²¹ Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998.

²² Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.

²³ Edvardas Gudavičius, *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002; Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius: Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvis, 2019.

²⁴ Gediminas Lesmaitis (sud.), „Edvardo Gudavičiaus bibliografija 1970–1999“, in: Alfredas Bumblauskas, Rimvydas Petrauskas (sud.), *Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 461–501; „Edvardas Gudavičius: [bibliografiniai papildymai]“, in: *Tarp knygu*, 2004, Nr. 7/8, p. 43; 2009, Nr. 7/8, p. 32–33.

batutu, o Michailo Bulgakovo „Meistro ir Margaritos“ Volandą. Todėl man jis ne Maestro, o Metras ar dar geriau – Meistras.

Kaip minėjau, su Nepriklausomybe Gudavičius brandino pačius svarbiausius savo kūrinius – „Mindaugą“ (1998) ir „Lietuvos istoriją“ (1999). Čia jau buvo konstruojami nebe konkretūs ratukai, skirti Statutams ir konkrečioms istorinėms problemoms, bet kuriami didesni ratukai, skirti alodui ir feodui, o tai turėjo judinti didįjį Europos ir pasaulio istorijos ratą. Taip lygia greta jau vyko Gudavičiaus tapimas ne šiaip istorijos laikrodininku – buvo konstruojamas didysis laikrodžio ratas: su Rytų, Vidurio ir Vakarų Europos skyrimu (jau minėtas 1994 m. tekstas apie „Pastumtos kortų kaladės dėsnį“) ir dar didesniu pasaulio istorijos ratu su Vakarų civilizacijos, graikų ir japonų išimtimis. Taip „tyliai funkcionuojanti paradigma“, žinoma tik kuluaruose, pamažu virto vis garsesniu kalbėjimu apie komunizmą, Rosiją ir Vidurio bei Vakarų Europą.

Štai kodėl Gudavičius ir neišsitenka po medievisto skėčiu. Maža to – iš istorikų į filosofus perėjęs Alvydas Jokubaitis yra pasakęs, kad „Būtovės slėpiniai“ sukūrė filosofinį kalbėjimą apie Lietuvos istoriją. Tai – mums didžiulis komplimentas. Juk pirmosios mūsų laidelės Lietuvos televizijoje kartu su Gudavičiumi buvo ne tik toli nuo filosofijos, bet ir nuo dramaturgijos („Būtovės slėpinių“ režisierius Algis Galinis jas pamatęs sakė: medžiaga yra, laidų nėra). O ir „Būtovės slėpinių“ pirmame sezone vos peržengėme Liublino uniją. Bet kuo toliau, tuo mintis laisvėjo, ir mes sugebėdavome paimti vis platesnes, kartais su viduramžių istorija mažai kuo susijusias temas. „Būtovės slėpiniai“, kaip žinoma, buvo apdovanoti Nacionaline kultūros ir meno premija. Gudavičius tapo bene vieninteliu apdovanotu ir mokslo, ir kultūros, ir meno premija.

Taip pamažu pradėdame kalbėti ne tik apie Gudavičiaus paradigmą, bet ir apie jį kaip Istorijos Maestro. Mano paties visas kelias prie filosofinio ar teorinio istorijos matymo ir buvo pradėtas dar giliais komunizmo laikais, kai Gudavičius sugebėjo parodyti, kad istorikai gali patys kurti sąvokinį aparatą, apsieidami be filosofų. To man prireikė, kai reikėjo apmąstyti marksizmo santykį su marksizmu-leninizmu. Todėl mano paties santykis su istorijos mokslu buvo ne kas kita, kaip Gudavičiaus naujos paradigminės vietos Lietuvos istorijoje paieškos. Ir tai tęsiau visą savo sąmoningą gyvenimą: nuo Zenono Ivinskio teorinių inovacijų²⁵, nuo pagrindinio Gudavičiaus marksizmo paieškų²⁶, nuo LDK civilizacinio pobūdžio ieškojimų²⁷, nuo Gudavičiaus idėjų gretinimo su iškiliausio Lenkijos istoriko Henryko Samsonowicziaus idėjomis²⁸. Savo ieškojimus tęsiau visą tolesnį laikotarpį.

²⁵ Alfredas Bumblauskas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, in: *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 10–12; „Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1995, Nr. 3, p. 190–203; „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, t. 4, p. 14–34.

²⁶ Alfredas Bumblauskas, „Ar būta marksizmo sovietinėje lietuvių istoriografijoje? Sovietinės lietuvių istoriografijos analizės metodologijos gairės“, in: *Tarp istorijos ir būtovės*, p. 367–399.

²⁷ Alfredas Bumblauskas, „Dėl Lietuvos DK civilizacijos pobūdžio“, in: *Kultūros barai*, 1994, Nr. 10, p. 63–70 (lenkiškai: Alfredas Bumblauskas, „Kolizje historiograficzne w kwestii charakterystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego“, in: *Lithuania: Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej*, 1995, 1 (14), s. 29–46). Plg. vėlesnį tekstą: Alfredas Bumblauskas, „Polsko-litewskie stosunki cywilizacyjne: przemiany w stanowiskach historiograficznych obu narodów“, in: *Przegląd Wschodni*, 1999, V, z. 4 (20), s. 745–762.

²⁸ Alfredas Bumblauskas, „Ką davė Lietuva ir Lenkija Europai: lietuvių ir lenkų istorinės minties paralelės“, in: *Kultūros barai*, 2001, Nr. 7, p. 68–77 (lenkiškai: „Co Litwa i Polska daly Europic: porównanie myśli historycznej Litwinów i Polaków“, in: *Lithuania*, 2001, 3/4 (40/41), s. 43–63).

Aišku, savo pažiūras plėtojo ir pats Gudavičius. O pradėjo nuo paskaitų savo namuose Viršuliškėse. Puikus jų atspindys yra Pauliaus Manusadžiano tekstas Gudavičiui skirtame festšrifte 1999 m.²⁹ Jau šiais laikais puikius tekstus paskelbė Aurimas Švedas, 2008 m. pradėjęs nuo pokalbių su Gudavičiumi³⁰, taip pat savo disertacijoje ir knygoje³¹, taip pat įvadė į paskutinį Gudavičiaus straipsnių rinkinį³². Pastarajame jis išskyrė „Lietuvos istorijos DNR“ pagrindą – keturias Gudavičiaus koncepcijas: 1) „pagrindinio“ ir „šalutinio“ istorijos kelių koncepciją, 2) civilizacinių Europos regionų bei Vidurio Europos genezės ir raidos modelį, 3) Lietuvos, kaip labiausiai į Rytus nutolusios Vidurio Europos šalies ir sykiu – vėluojančio istorijos fenomeno, teoriją, 4) „pastumtos kortų kaladės“ dėsnį.

Taigi nauja paradigma: nuo pasaulio ir Europos istorijos matymo prieita prie Lietuvos. O čia pamatyti dalykai jį padarė Lietuvos idėjos revoliucionieriumi.

7. Gudavičiaus paradigma: Lietuvos idėjos revoliucionierius

Šią pastraipėlę drįsčiau pradėti savo 2008 m. teksto ištrauka³³:

„Tradicinius požiūrius į LDK istoriją esmingai atmetė E. Gudavičius⁴⁰. Visų pirma jis konceptualiai pasitraukė iš sovietinio maskvocentrinio marksizmo-leninizmo tradicijos – bent jau Vidurio Europos ir LDK istorijoje mato recepcijos iš Vakarų procese idėjinių (antstatinių) faktorių primatą prieš ekonominius. Sujungęs antikomunistinio marksizmo (K. Wittfogelio) puoselėtą „azijinio gamybos būdo“ konceptą su civilizacinėmis ir sociologinėmis „centro–periferijos“ teorijomis, jis sukūrė savarankišką globalų pasaulio istorijos modelį su savitu europocentrizmu (Japonija – kaip antroji Europa), daug kur turinčiu sąlyčio taškų su liberaliuoju istorijos modeliu. Juo remiantis buvo suformuluota nauja LDK ir Lietuvos istorijos koncepcija. Jos esmė – pavėluoto LDK pritapimo prie Vakarų civilizacijos ir Vidurio Europos procesas, prasidėjęs po krikščionybės įvedimo, pavadintas europeizacija. Europeizacijos konkreti išraiška buvo įvairiakalbiai LDK kultūros variantai, tarp jų ir – konkurentus sugebėjęs įveikti – lenkakalbis LDK kultūros modelis, natūraliai pavertęs LDK kultūrą „antrąja lenkų civilizacijos laida“. Visa tai leidžia teigti, kad būtent E. Gudavičius pirmasis Lietuvos istoriografijoje nuosekliai perėjo nuo istorinės politinių įvykių istorijos prie struktūrų ir procesų arba visuomenės istorijos, nuo baltofilijos ir lituanocentrizmo prie LDK ir Lietuvos istorijos tipologijos Europos kontekste paieškų. Tai jau akivaizdi paradigmė maina. Šiame modelyje seniesiems naratyvams vietos nebuvo. Būtent pastarasis aspektas ir tapo pagrindu fundamentalioms E. Gudavičiaus koncepcijos vertinimų prieštaroms – nuo „istorijos juodintojo“ iki „perversmo mūsų galvose.“

²⁹ Paulius Manusadžianas, „E. Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija“, in: *Tarp istorijos ir būtovės*, p. 433–459.

³⁰ *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*, Vilnius: Aidai, 2008.

³¹ Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009 (angliškai: *In the Captivity of the Matrix: Soviet Lithuanian Historiography, 1944–1985*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2014, p. 209–215, 226–227).

³² Aurimas Švedas (sud.), *Istorijos inžinierius: Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, Vilnius: Aukso žuvis, 2019.

³³ Alfredas Bumblauskas, „LDK paveldo dalybos ir „Litva-Letuva“ distinkcijos konceptas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*. *Specialusis Lietuvos istorijos studijų leidinys*, Vilnius, 2008, t. 5, p. 15–66.

Pažvelkime, kokia Gudavičiaus paradigmoje Lietuvos vieta. Europeizacijos idėja tapo pamatine jo koncepcija. Ne dėl krikšto, o dėl vėlyvo krikšto prasidėjo jos atsilikimas (Radžviliados ir jos pataikūnų neįvertinti dalykai). Tai buvo principinga Gudavičiaus kova už Lietuvos vietą Europoje. Su krikštu prasidėjusi europeizacija jam buvo didžiausias grožis ir stebuklas, kurio nereikėjo vykdyti nė vienai Europos šaliai. Bet tam reikėjo susikirsti su visa istoriografinė tradicija: nuo Jono Basanavičiaus ir Pranės Dundulienės runų paieškų iki Adolfo Šapokos idėjos apie „pragertą“ ir sulenkėjusią Lietuvą. Taigi pirmą sykį buvo pamintas tautinio atgimimo altorius, įtraukiant Lietuvos istoriją į pasaulio istorijos modelį. Taip buvo atrastas esmingas Lietuvos vaizdinys: Lietuva Europoje – periferinės Europos periferinė dalis ir Europos Lietuvoje fenomenai nuo Mindaugo ir Vytauto iki Kulviečio ir Konstitucijos. Gudavičius pakeitė Lietuvos istorijos Didžiojo naratyvo kryptį: nuo Basanavičiaus ir Maironio, nuo Šapokos ir Merkio, nuo Ozolo ir Brazausko, nuo Landsbergio ir Adamkaus – prie to, ką vadinaime Atvira pasaulio Lietuva. Taigi ne pagonybė, o krikščionybė; ne imperija, o respublika; ne kunigaikščiai, o savanoriai.

Šiandien jo mokiniai pradeda siautėti. Rimvydas Petrauskas ką tik tapo Vilniaus universiteto rektoriumi, Artūras Vasiliauskas – prorektoriumi tarptautiniams reikalams, o Loreta Skurvydaitė – šio universiteto Istorijos fakulteto dekane. Alvydo Nikžentaičio, jau senokai vadovaujančio Lietuvos istorijos institutui, pėdomis eina Aurimas Švedas – tapo vicedirektoriumi.

8. Akmuo

Gudavičius, pakeisdamas ne tik senuosius (Basanavičiaus, Maironio ar Šapokos), bet ir naujai senus (Ozolo, orientuoto į baltofiliją, ir Brazausko, orientuoto į Šapoką) naratyvus, atsistojo šalia naujo Landsbergio naratyvo (įvertinančio tautininkystės bėdas, bet dažnu atveju taip ir nesupratusio „uždaro“ Lietuvos koncepto spragų) ir net šalia atviros Lietuvos istorijos modelio, konstruoto Vytauto Kavolio ir įvertinto Valdo Adamkaus. Gudavičiui pritarė ir žymesni mūsų liberalieji intelektualai, tokie kaip Tomas Venclova, Leonidas Donskis ar Egidijus Aleksandravičius. Gudavičius sukūrė savo kitonišką, kartais, atrodo, gerokai giliau istoriškai pagrįstą Lietuvos istorijos viziją.

Bet tam reikėjo vienos charakterio savybės: šalia žinomo Gudavičiaus superkuklumo, šalia jo superužsispyrimo egzistuoja Arvydo Šliogerio suformuluota drąsos idėja. Čia reikia ir pacituoti mūsų filosofijos Maestro: „Man yra be galo įstrigę šitie žodžiai, aš juos esu paėmęs iš Hannah Arendt teksto, ir tai yra, beje, stebuklingas tekstas, aš nežinau kito teksto XX-ojo amžiaus literatūroje, kur taip aiškiai būtų pasakyta, kad pamatinė žmogaus dorybė yra drąsa. Visos kitos yra antrinės. Jeigu žmogus yra bailys, tada visos kitos nieko nebereiškia. Pirmas dalykas yra drąsa. Aristokratiškas žmogus yra drąsus žmogus. Antra savybė – jis nebijo pasitikėti. Jis nebijo būti apgautas. Na ir kas, kad mane apgaus? Nebūna taip, kad tik vienas pralaimi. Visada pralaimi abu.“³⁴

³⁴ Arvydas Šliogeris, „Pamatinė žmogaus dorybė yra drąsa“, in: www.aplinkkeliai.lt, 2014-09-12, [prieiga internetu], in: <https://aplinkkeliai.lt/dialogai-polilogai/arvydas-sliogeris-pamatinė-zmogaus-dorybe-yra-drasa/>.

Nors Gudavičius deklaravo kuklumą ir net bailumą partizaninio pasipriešinimo atžvilgiu, visur kitur vėliau jis buvo įžūliai drąsus: susikovė su pagonybės mylėtojais, kunigaikščių Lietuvos garbintojais, Lietuvos tingumu, apsileidimu ir atsilikimu ir pasakė, kad lenkia galvą net prieš tuos, kurie jį įžeidinėjo, bet, Gudavičiaus manymu, vis tiek buvo už Lietuvą

Garsiausias Lietuvos žmogus Czesławas Miłoszas kažkada (1994, Vygriuose, tada, kai švelniai atsisakė priimti mano suruoštą Vilniaus universiteto Garbės daktaro titulą) yra skaitęs savo mylimiausių vertimus, tarp kurių „Epifanijų“ arba „Apsireiškimų“ (ne bet kokių apsireiškimų, o graikų dievų) skyriuje buvo ir brazilų poeto Carloso Drummondo Andrade'ės teksto vertimas:

Vidury kelio buvo akmuo
 Akmuo buvo vidury kelio
 Buvo akmuo
 Vidury kelio buvo akmuo
 Niekada neužmiršiu šio atsitikimo
 Gyvenime savo pavargusiose akyse
 Niekada neužmiršiu, kad vidury
 kelio
 buvo akmuo
 Akmuo buvo vidury kelio
 Vidury kelio buvo akmuo.³⁵

Kai man teko sakyti kalbą Antakalnio kapinėse, kažkodėl atėjo į galvą akmuo metafora ir šios eilės. Grubus tas mūsų vertimas, juo labiau kad tiek prieš Andrade'ės eilių vertimą, tiek po jo Miłoszas, suprasdamas šių eilių paradoksalumą, klausia: šaipomės? Epifanija kažką pasako.

Taigi Gudavičiui labiausiai tinkantis epitetas yra akmuo – tiek su savo kuklumu, tiek su įžūlumu, tiek su drąsa. Mes kažkodėl pasibaisėjame pagalvoję apie savo kaip akmuo likimą. Bet Metras ir čia turbūt nebijos būti akmeniui. Jis mus stebės visus ateinančius tūkstantmečius...

³⁵ Czesław Miłosz, *Wypisy z ksiąg użytecznych*, Kraków: Znak, 1994, s. 21:

* Był kamień*

Na środku drogi był kamień
 kamień był na środku drogi
 był kamień
 na środku drogi był kamień.
 Nigdy nie zapomnę tego wydarzenia
 w życiu moich zmęczonych źrenic
 nigdy nie zapomnę że na środku
 drogi
 był kamień
 kamień był na środku drogi
 na środku drogi był kamień.